

A zsarnócai csata (1664) – török szemmel

Az 1664. évi hadműveletek két fronton zajlottak: délnyugat-Magyarországon, Kanizsa–Zrínyi-Újvár–Szentgotthárd térségében, valamint északon, Nyitra–Láva–Esztergom környékén. Ez utóbbi hadműveleti terület komoly ütközeteként, csataként tartjuk számon a Zsarnóca melletti, 1664. május 16-i összecsapást. Az esemény régóta jól ismert a magyar történetírás számára, Rónai Horváth Jenő a front harcairól írott művében hosszasan foglalkozott vele.¹ Megállapításai azután hosszú időre gyökeret vertek a magyar történeti irodalomban. Eszerint Louis de Souches báró komoly győzelmet aratott a Kücsük Mehmed váradi pasa vezette török haderő felett, s maga a muszlim vezér is elesett volna a küzdelemben. E kép máig is meghatározó, ezt találjuk pl. a wikipédia vonatkozó szócikkében is, jóllehet Dávid Géza 1995-ben, Tóth Sándor László pedig 1999-ben felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy Kücsük Mehmed még évekig működött a hódoltságban, következésképpen aligha esett el a kérdéses csatában.² A korszak eseményeit török szempontból áttekintve bennem is némi kételkedés fogalmazódott meg a csatával kapcsolatban. A következőkben ennek eredünk nyomába.

A történetek értelmezéséhez át kell tekintenünk az addigi hadi eseményeket. 1663-ban Fázil Ahmed Érsekújvár elfoglalásával merőben új helyzetet teremtett: Alsó-Magyarország kulcsvárát bevéve a hódoltatott – és részben ellenőrzött – területet a Kárpátokig tolta előre, Felső-Magyarországot pedig lényegében elszakította a Magyar Királyság még megmaradt részeitől. Ráadásul telelni sem vonult haza, hanem csapatait a határ közelében helyezte el, világosan kifejezve, hogy a háborút folytatni kívánja, mégpedig minél korábbi kezdéssel. Ennek következményei beláthatatlanok voltak. A Habsburg hadvezetés megosztott stratégiát alkalmazott, és igyekezett átvenni a kezdeményezést. A nagyvezír alig indult el Belgrádból, de Souches báró már Nyitra alá vonult, és megkezdte a vár ostromát (április 15.). Ennek hírére Fázil Ahmed azonnal – április 17–26 között kelt parancsában³ – mozgósította a hódoltság helyi erőit: az újváron tartózkodó budai pasa, Szári Hüszejn mellé rendelte Kodzsa Halíl egri, Dzserrah Kászim temesvári és Kücsük Mehmed váradi pasát, valamint a fehérvári szandzsákot birtokló Hadzsi Musztafa pasát és a tatárok egy részét is a jali aga vezetésével. Kücsük Mehmed a parancsot valamikor május elején kaphatta meg, mivel úgy emlékezett, hogy annak kézhez vétele után másnap már indult is. S minthogy május 5. előtt néhány nappal látták Debrecen felé elindulni, s tudták, hogy a Hortobágyon át a szolnoki Tisza-hídhöz tartott, erre a hónap legelején kerülhetett sor.⁴ A felmentő sereg mindenestre elkésett: Nyitra május 3-án megadta magát. Mire a beérkező csapatok Budára értek, új helyzet állt elő. De Souches néhány nap pihenő és Nyitra ellátása után Léva ostromára indult.⁵ (A kb. 60 km-es út 3–4 napot vehetett igénybe.)⁶ A kicsiny és gyenge erősség azonban viszonylag jól el volt látva: itt telelt Csarapatra Ali adanai pasa a csapataival. Hogy mekkora lehetett ez az erő, nem tudjuk, de a hadjáratra vonuló tartományi vezetők 1000–2000 embert szoktak magukkal hozni. Ez esetben inkább a kisebb szám tűnik reálisnak. Ahhoz

¹ Rónai Horváth, 1894.

² Dávid, 1995, 340. Tóth, 1999. Mehmed újabb életrajza: Sudár, 2011.

³ Fekete, 1993, 276–277.

⁴ TMÁO IV 111.; TMÁO IV. 124.

⁵ Rónai Horváth, 1894.

⁶ A nagyvezíri sereg 1663-ban három nap alatt ért Lévára Érsekújvárról, ami körülbelül azonos távolságra feküdt az ostromlandó vártól, mint Nyitra.

mindenesetre elegendően voltak, hogy komolyabb védekezésre gondoljanak, a kb. 10.000 emberrel közeledő császári tábornoknak tehát komoly ostromra kellett készülnie. Ezt azonban nehezítette a rossz időjárás és a török hadak mozgása is.

Az összeütközés történetét a magyar történetírás elsősorban a nyugati leírások – *Theatrum Europaeum*, *Ortelius* és a *Montecuccolis Feldzüge* – alapján adja elő. Eszerint a lévai táborba híre érkezett, hogy az esztergomi hídnál komoly haderővel átkelt Kücsük Mehmed váradi pasa. De Souches erre visszavonulót fűjt, valószínűleg május 14-én, s 15-én érte el a Garam vonalát talán Kálnánál, hiszen Nyitrára igyekezett. Időközben azonban a török felmentő sereg is megékezt: talán az esztergomi átkelés után a Garam völgyén vonultak északra a folyó jobb partján vezető úton Oroszkán és Zselízen keresztül. Az 55–60 km-es utat gyorsan – 2–3 nap alatt – küzdhatték le, mivel de Souches még nem számított rájuk. 15-én azonban a két sereg, a visszavonuló keresztény és a beérkező török farkasszemet nézett egymással a Garam két partján. A császári tábornok kellemetlen helyzetbe került: nem tudott saját területre egyenesen visszajutni, hiszen a törökök elvágták az útját. Ezért döntött teljesen logikusan az északi elvonulás mellett. Egyrészt keresetett egy újabb átkelési helyet, illetve minél északabbra ért, annál közelebb került a keresztények által birtokolt területhez. Elővédjét a Garam hídjánál hagyta, maga pedig elvonult. Kücsük Mehmed amint megértette a szándékot, szétverte a hidat tartó keresztény csapatokat, majd de Souches után nyomult, akinek utóvédjével többször is összecsapott. A keresztény sereg mindenesetre átkelt a Lévától 35 km-re lévő Zsarnócai hídon, s amikor a törökök is odaértek, már csak az utóvédjük volt ott: az előcsapatok már a 12 km-re lévő Garamszentkereszten jártak. A hidat védő keresztényeket Kücsük Mehmed csapatai visszanyomták, akik Garnier ezredes vezetésével Zsarnócára vonultak vissza Zeiss ezredes 600 lovasával és 400 gyalogosával. Itt néhány kiemelkedést foglaltak el, s várták de Souches segítségét. A törökök ezt a magaslatot próbálták több rohammal is bevenni, sikertelenül. Ekkor esett el állítólag Kücsük Mehmed pasa. A próbálkozás estig tartott. A törökök ekkor visszavonultak, a keresztények pedig rajtuk ütöttek és a Garamba szorították őket: állítólag 1000 muszlim maradt a harcmezőn. A császári csapatok azonban sem az üldözést nem folytatták, sem pedig Léva megtámadására nem tettek kísérletet. A törökök ellenben porig égették a környéket.⁷

Az elsősorban nyugati röplapirodalomra és történetírókra támaszkodva előadott történet legalábbis több furcsaságot tartalmaz. Egyrészt nem esett el maga a sereget vezető pasa, a téves tényközlés már csak azért is különös, mert a terepet állítólag a császáriak uralták. Különös a győztes fél passzivitása is: ha a török védelem összeomlott, akkor vajon miért nem aknázták ki a sikert? Lehetséges persze, hogy ebben az éjszaka akadályozta meg őket. De furcsa az időrend is: de Souches ostromágyúival hogy tudott volna leküzdeni egyetlen nap alatt ilyen tekintélyes távolságot? (Zsarnóca Lévától kb. 35 km távolságra van.)

Vessünk azonban egy pillantást a török forrásokra is! Az eseményekről ugyanis ők is megemlékeztek. A főszereplő, Kücsük Mehmed maga írt a történetéről Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, igaz, nem tudósításként, inkább példaképpen.⁸ Az, hogy a pasa kiemelten azt írja, hogy egészségben érkezett meg, azt sejteti, hogy még csak meg sem sebesült a küzdelemben. Ő maga a hadműveletet sikeresnek értékeli: elverte a keresztényeket, számos fejet szerzett, majd visszatért. Nyoma sincs annak, hogy bármiféle csapás érte volna, sőt újabb megmozdulásra készült. Tudnak az esetről a török krónikák is. Jó néhány kortárs forrásban ugyan egyáltalán nem szerepel az esemény: az egyébként jól

⁷ *Theatrum Europaeum, Ortelius, Montecuccolis Feldzüge* alapján Rónai Horváth, 1894.

⁸ TMÁO IV. 124.

értésült Nihádi teljes mértékben kihagyja a nyitrai eseményeket (a vár bevételét is!), Abdí pedig az egész magyarországi hadakozást egy-két mondattal intézi el. Megemlékezik azonban az eseményekről Erzurumlu Oszmán dede, aki Fázil Ahmed nagyvezír kíséretéhez tartozott, s egyébként támaszkodott Haszan aga pecsétőr – a nagyvezír bizalmi embere – feljegyzéseire is. Feljegyzései tehát különösen fontosak. Szerinte 1664. május 19–22 között, talán 21-én érkezett meg a nagyvezírhez Szári Hüszejn pasa jelentése az eseményekről. Eszerint a tartományi erőket – a temesvári, a váradi, az egri pasát és a tatárokat a jali ágával – Újvárra rendelték, az akció vezetője pedig Szári Hüszejn budai beglerbég lett, aki amúgy is Újvárban tartózkodott. Mivel a sereg összegyűlésének idejére Nyitra elesett, de Souches pedig Lévát kezdte ostromolni, a török sereg utána indult. Ennek érkezésére a keresztények elmenekültek, Hüszejn pedig két napig üldözte őket, közben 1500 keresztényt levágtak. A nagyvezír az egri és a váradi pasát hazarendelte. A leírást szinte szó szerint vette át a kor egyik legjelentősebb történetírója, Sziláhdár Mehmed,⁹ majd Mehmed Rasíd,¹⁰ és a szöveget átfogalmazva, de tartalmi különbség nélkül közli Behdzsetí is. Úgy tűnik tehát, hogy a török elbeszélő források egyetlen forrásra mennek vissza, Szári Hüszejn pasa emberének elbeszélésére. A török anyagból tehát az derül ki, hogy a hadműveletben több vezető is részt vett, gyors akciójukkal felmentették az ostromlott Lévát, az elvonuló keresztényeket két napig üldözték, közben számos ellenséget lekaszaboltak, a környék falvait pedig felégették. Komolyabb ütközetről nincsen szó: egyszerűen kellő távolságba szorították vissza az ellenfelet, majd hazavonultak.

A két történet: a keresztény és a muszlim lényegében azonos, a megítélés azonban homlokegyenest különböző: mindkét fél a saját sikereit domborította ki. A keresztények olvasatában nagy győzelem született az ellenséges vezér halálával, az oszmánok szerint viszont felmentették az ostromlott Lévát, a keresztényeket messzire űzték, miközben számosat megöltek közülük. Magáról a csatáról viszont nem is tudnak. Innentől eléggé valószínű, hogy maga a csata valójában nem volt túlságosan nagy horderejű, kimenetele nem volt egyértelmű, illetve mindenki másra emlékezett és emlékezhetett.

Kérdés, hogy valójában mi is történhetett. Úgy gondolom, a tényleges forgatókönyv körülbelül a következőképpen képzelhető el: a visszavonuló keresztény sereg Zsarnócánál felvette az ellenállást, megállította az üldöző törököket, akik némi sikertelen kísérletezés után – esetleg jelentősebb veszteségekkel – távoztak. A keresztények tehát arra emlékeztek, hogy sikeresen megakadályozták üldözőiket abban, hogy felmorzsolják őket, s többé-kevésbé rendben hagyhatták el az események színterét. A törökök meg úgy látták, hogy elsődleges céljuk nem az ellenséges had mindenáron való megsemmisítése, hanem Léva felmentése és az ellenség eltávolítása volt. Ezt elérték, nem csoda, hogy az akciót sikernek könyvelték el. Ez azonban két különféle látásmód: a keresztények egy hadművelet egyik epizódját emelték ki, a törökök pedig az eseménysor egészére figyeltek.

Az esemény némiképp a szentgotthárdi csatára emlékeztet: a keresztény sereg kétségtelen sikereket ért el a muszlimokkal szemben, anélkül azonban, hogy tényleges győzelmet aratott volna felette. Ezt azonban a korabeli sajtó hatalmas győzelemként állította be, s túlzó híreiknek a történész szakma is hitelt adott. Úgy gondolom, Zsarnócat is ki kellene iktatnunk a keresztény győzelmek sorából: de Souches csapatainak sikere abban állt, hogy megmenekültek, nem pedig abban, hogy az ellenséget elpusztították.

⁹ Silahdar, I. 331.

¹⁰ vö: Thúry, 1890, 513.

Függelék

I. Erzurumlu Oszmán dede leírása

Újvár védőjétől, Hüszejn pasától egy ember érkezett, a hitetlenek Nyitra várának bevétele után Lévát is ostrom alá fogták, Hüszejn pasa pedig a mellé rendelt sereggel rátámadt, a hitetleneket megverte, két napon keresztül üldözte [őket], 1500 hitelent lekaszabolt, és azt a környéket a tatárok összejárták, és számos foglyot ejtettek. „A váradi és az egri pasa tartományuk megvédése végett egy nappal később a tőlünk küldött határozat értelmében induljanak meg” – parancsoltatott, s az említetteket tartományukba küldték. Sevvál 26-án¹¹ Pécs közelében letáboroztak.¹²

II. Behdzsetí leírása

Hüszejn pasa harca a hit rosszat cselekvő ellenségeinek szerencsétlen seregével

Amikor a Nyitra várának megsegítésére elküldött Hüszejn pasa szeraszker a mellé rendelt Halíl pasával és Kászim pasával, a végvidéki kulokkal és a tatár sereggel a vár közelébe érkezett, s hírt kapott arról, hogy a vár néhány nappal korábban feladás útján a hitetlenek zsákmányszerző kezébe jutott, és meghallotta, hogy az [ellenség az] ott lévő lévai palánk ostromára indult, mindenkivel megtanácskozta a dolgot, s úgy találták, hogy az ellenség nyomon követése lenne helyes. A szerencsétlen hitetlenek Léva palánkját megrohanták, és azon voltak, hogy elfoglalják azt, de abban az órában, amikor meghallották és megtudták, hogy a muszlim harcosok a közelbe érkeztek, felhagytak az ostromlással, elszaladtak, és egy biztonságos terület felé siettek. A muszlim hitharcosok pedig az átkozottakat két nap és két éjjel követték, 1500 hitelent a csillogó kardok áldozatává tettek, és azon a környéken a hitetlenek falvait felégették. A nagyvezír ónagyságának a fent említett szeraszkerától, Hüszejn pasától egy [mindezt] magában foglaló levél érkezett.¹³

Irodalom

Behcetí = Mehmet Fatih Gökçek: *Behcetî Seyyid İbrahim Efendi: Târîh-i sülâle-i Köprülü. Transkripsiyon ve tahlil.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2006.

Erzurumlu = Arslan Boyraz: *Köprülüade fazıl Ahmed Paşa devrinde (1069–1080) vukuatı tarihi. Transkripsiyon ve değerlendirmesi.* [Doktori disszertáció.] İstanbul, 2002.

Fekete 1993 = Fekete Lajos: *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában.* Szerk. Dávid Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993

¹¹ 1664. május 22.

¹² Erzurumlu 23a-b.

¹³ Behcetî, 162.

Rónai Horváth 1894a = Rónai Horváth Jenő: A felső-magyarországi hadjárat 1664-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 7 (1894), 285–321.

Rónai Horváth 1894b = Rónai Horváth Jenő: További adatok az 1664-ik évi felső-magyarországi hadjáratához. *Hadtörténelmi Közlemények* 7 (1894), 573–588 .

Sudár 2011 = Sudár Balázs: A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika fogatagában (1657–1665). *Hadtörténelmi Közlemények* 124 (2011):3, 888–909.

Szilahdár = Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa: Silahdâr târîhi. I–II. İstanbul, 1928.

Thúry 1890 = Thúry József: Az 1663-64-ik évi hadjárat - Rasid efendi, török historikus művéből. I–II. *Hadtörténelmi Közlemények* 1890, 361–382, 499–527.

TMÁO I = *Török magyar-kori államokmánytár*. Szerk. Szilády Áron–Szilágyi Sándor. I–VII. Pest, 1868–1872.

Tóth Sándor László: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. *Aetas* 1999:4, 76–84.